

ХАЛҚАРО САВДО РИВОЖЛАНИШИНИНГ ЗАМОНАВИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

А.М.Қодиржонов – ТошДШИ магистранти

Ушбу мақолада глобаллашув шароитида халқаро савдо ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари, унинг динамикасига таъсир этувчи омиллар, трансмиллий компаниялар фаолияти ёритиб берилган.

Халқаро меҳнат тақсимоти натижасида вужудга келган мамлакатлараро товар ва хизматлар савдоси иқтисодий ривожланишнинг замонавий босқичида халқаро иқтисодий муносабатларнинг асосий шаклларида бири ҳисобланади. Фан-техника тараққиётининг жадаллашиши, иқтисодий тараққиётнинг инновацион ривожланиш йўлига ўтиш натижасида миллий хўжаликларда юз бераётган таркибий силжишлар халқаро савдо муносабатлари ривожланишида ўзига хос хусусиятларни келтириб чиқармоқда. Бутунжаҳон савдо ташкилоти маълумотларига кўра 2012 йилда жаҳон товар ва хизматлар савдоси тахминан 23 трлн. долларни ташкил этди. Агар фақат товарлар савдосини кўриб чиқадиган бўлсак, у ҳолда жаҳон савдоси 18,4 трлн. долларни ташкил этади¹. Айни вақтда жаҳон товар ва хизматлар савдоси 1980 йилга нисбатан 5,6 мартага ошганлигини таъкидлаш зарур.

Агар жаҳон товар ва хизматлар экспортининг жаҳон ялпи ички маҳсулотига нисбатини кўриб чиқадиган бўлсак, бу кўрсаткич 2012 йилда 32 фоизни ташкил этди. Ваҳоланки, 1990 йилларнинг бошларида бу кўрсаткич 20 фоизни ташкил этар эди. 1992-2012 йиллар давомида жаҳон ялпи ички маҳсулотида экспорт квотаси 1,5 мартага ошди². Бу эса жаҳон савдоси жаҳон ишлаб чиқаришига нисбатан юқорироқ суръатларда ўсаётганлигини билдиради. Бундай тенденция натижасида эса миллий хўжаликларнинг ўзаро боғлиқлик даражаси яқин йилларга нисбатан ҳам сезиларли даражада ортди.

1980-2012 йилларда жаҳон савдосининг ривожланиш динамикаси (трлн. АҚШ доллари ҳисобида)³

	1980	1990	1995	2000	2008	2012	2012 йилда 1980 йилга нисбатан, марта
Экспорт	2,0	3,5	5,2	6,4	7,7	12	6
Импорт	2,1	3,6	5,2	6,5	8,3	11	5,2
Ташқи савдо айланмаси	4,1	7,1	10,4	13,0	16,0	23	5,6

Бугунги кунда халқаро савдонинг энг асосий қатнашчилари –

¹UNCTAD Handbook of statistics 2013. New York and Geneva 2014.

²UNCTAD Handbook of statistics 2013. New York and Geneva 2014.

³World development indicators, 2013. The World Bank. Washington.

ривожланган мамлакатлар ва Осиёнинг ривожланаётган мамлакатлари ҳисобланади. Жаҳон товар ва хизматлар экспортининг 2012 йилда қарийб 25 фоизи Еврозона мамлакатлари, 10 фоизи – АҚШ, 10 фоизи – Хитой, 9 фоизи – Осиёнинг янги индустриал мамлакатлари ҳиссасига тўғри келди⁴.

Умуман олганда жаҳон савдосида ривожланган мамлакатлар позициясининг сусайиши ва Хитой ҳамда Осиёнинг қатор динамик ривожланаётган мамлакатлари улушининг ошиши жаҳон савдоси ривожланишининг муҳим тенденцияларидан бири ҳисобланади. Бундай тенденция натижасида 2010 йилнинг бошида жаҳон савдосида ўзига хос ходиса юз берди, яъни биринчи марта жаҳон савдосида ривожланаётган мамлакатларнинг улуши ривожланган мамлакатлардан юқори бўлди ва 50 фоиздан кўпроқни ташкил этди. Ваҳоланки, 1980 йилда бу мамлакатларнинг жаҳон савдосидаги улуши 33 фоизни ташкил этар эди, холос.

Шу нуқтаи назардан жаҳон мамлакатларининг сўнгги 100 йилда – 1913 йилга нисбатан жаҳон савдосидаги позицияси қандай ўзгарганлигини кузатиш алоҳида қизиқиш уйғотади. Рақамлар шуни кўрсатадики, 1913-2012 йиллар давомида Буюк Британиянинг жаҳон савдосидаги улуши 18,5 фоиздан 2,6 фоизгача, Германиянинг улуши 18 фоиздан 7,7 фоизгача пасайган бўлса, АҚШнинг улуши деярли ўзгармасдан қолган: 1913 йилда 9 фоиз, 2012 йилда 8,4 фоиз. Айни вақтда Япониянинг улуши 0,8 фоиздан 4,4 фоизгача, Хитойнинг улуши 2 фоиздан 11,2 фоизгача ўсган⁵.

Сўнгги ўн йилликларда жаҳон савдоси жаҳон ишлаб чиқаришига нисбатан юқори суръатларда ўсаяпти, аммо мамлакатлар ўртасидаги ўзаро боғлиқликнинг ошиши халқаро савдонинг иқтисодий конъюнктура тебранишларига таъсирчанлиги ҳам ошиб бормоқда.

Кейинги йилларда халқаро савдони ривожланишига қуйидаги омиллар жиддий таъсир кўрсатмоқда:

- халқаро меҳнат тақсимотининг чуқурлашуви ва жаҳон хўжалигининг байналмилаллашуви, миллий хўжаликларнинг очиқлиги ва барча мамлакатларнинг экспорт квотаси кўрсаткичларининг йилдан-йилга ортиб бориши;

- илмий-техника тараққиёти ривожланган мамлакатлар иқтисодиётини таркибий ўзгаришларини таъминлади, бу жараён буюмларнинг маънавий эскиришини тезлаштирди. Маълумотларга кўра, ҳар йили жаҳон савдо айланмасига киритилаётган буюмларнинг 40 фоизи янгиланмоқда;

- четга капитал чиқариш ҳажми ва суръатлари ортмоқда. Тўғридан-тўғри инвестициялар кўпаймоқда. Жаҳон экспорт салоҳияти, халқаро товар айланмаси ортмоқда ва кўлами кенгаймоқда. Капитал оқимларида 10 та йирик мамлакат алоҳида ўрин тутди. Масалан, тўғридан-тўғри инвестициялар экспортида йирик мамлакатлар ҳиссаси 83,4 фоиз, импортида эса 73,1фоизн ташкил этади⁶;

⁴World development indicators, 2013. The World Bank. Washington.

⁵UNCTAD Handbook of statistics 2013. New York and Geneva 2014.

⁶Международные экономические отношения: Учебник. 2-е издание. Н.Н. Ливенцев и др. – М.: Проспект, 2005. –С.268

- жаҳон бозорларида Трансмиллий компанияларнинг фаолияти фаоллашмоқда, ишлаб чиқаришнинг марказлашуви ва йириклашуви жараёнлари ривожланмоқда. БМТнинг Савдо ва Ривожланиш бўйича Конференцияси (UNCTAD) маълумотларига кўра, жаҳон савдосининг 2\3 қисми ТМКларнинг ҳиссасига тўғри келади⁷.

- халқаро савдонинг таркиби сезиларли даражада ўзгарди: мамлакатлар маҳсулотлар айирбошлашдан ташқари турли хил хизматлар, молия капитали, ишчи кучи, фан-техника ахборотлари, янги технологиялар, бошқарув усуллари ва бошқалар билан фаол савдо-сотик олиб боришга ўтдилар;

- эркин савдо ва божхона иттифоқларини тузиш орқали минтакавий интеграциянинг ривожланиши ва чуқурлашуви жараёнлари жадаллашди. Масалан Европа Иттифоқи, NAFTA (Шимолий Америка мамлакатларининг эркин савдо уюшмаси) кабиларни мисол қилиб кўрсатиш мумкин;

- давлатнинг экспорт ва импорт операциялари учун қулай шарт - шароит яратиш (most favored nations - MFN) мақсадида ташқи иқтисодий фаолиятга фаол аралашуви жараёнлари кучайди;

- халқаро савдонинг ривожланишида Эркин иқтисодий ҳудудларнинг устуворлиги (масалан Хитой, Таиланд, Кипр ва бошқа мамлакатлар мисолида);

- иқтисодиёти ривожланган мамлакатлар ўз ишлаб чиқаришларини эндигина ривожланаётган мамлакатларга кўчирдилар. Чунки, ривожланган мамлакатларда солиқ юкининг оғирлашуви, табиатни муҳофаза қилиш соҳасида миллий қонунчилик талабларининг кучайиши ҳамда арзон ишчи кучидан фойдаланишга интилиш ана шундай йўлдан боришга олиб келди.

Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви жараёнларининг чуқурлашуви, трансмиллий корпорациялар фаолиятининг кенгайиши, минтақаларнинг иқтисодий-ижтимоий вазиятлари каби омиллар халқаро савдонинг географик таркибини давомли равишда ўзгариб туришига сабаб бўлади.

⁷Международные экономические отношения: Учебник. 2-е издание. Н.Н. Ливенцев и др. – М.: Проспект, 2005. –С.300.